

به نام خدا

۳

تمدن اورارتو

بخش اول :

پادشاهی وان ، اورارتو

بوریس پیوتروفسکی
ترجمہ: دکتر حمید خطیب شہیدی

بخش دوم :

باستان شناسی اورارتو

پس از سال ۱۹۶۰

تألیف: دکتر حمید خطیب شہیدی

پژوهشکده باستان شناسی

۱۳۸۳

فهرست

۵	فهرست مطالب
۶	فهرست اشکال بخش اول و بخش دوم
۱۰	فهرست تصاویر بخش اول و بخش دوم
۱۴	فهرست علائم اختصاری نشریات ذکر شده در متن
۱۷	مقدمه ناشر
۱۹	پیشگفتار مترجم و زندگی‌نامه بوریس پیوتروفسکی
۲۱	بخش اول : پادشاهی وان، اورارتو
۲۳	فصل اول _ تاریخچه تحقیقات اورارتویی
۵۱	فصل دوم _ منابع مطالعات تمدن اورارتو
۷۵	فصل سوم _ قدیم‌ترین اخبار درباره اورارتو و تشکیل دولت آن
۸۹	فصل چهارم _ عملیات نظامی سلیمانصر بر علیه اورارتو
۱۰۳	فصل پنجم _ اورارتو از قرن نهم تا قرن هشتم
۱۲۳	فصل ششم _ اورارتو در نیمه دوم قرن هشتم
۱۴۷	فصل هفتم _ لشگرکشی سال ۷۱۴ سارگون به اورارتو
۱۷۳	فصل هشتم _ آخرین دوره تاریخ اورارتو
۱۹۳	فصل نهم _ کشاورزی و دامپروری
۲۳۳	فصل دهم _ صنایع دستی و هنرهای وابسته به آن
۲۷۵	فصل یازدهم _ معماری
۳۰۱	فصل دوازدهم _ مذهب
۳۱۹	بخش دوم : باستان‌شناسی اورارتو پس از سال ۱۹۶۰
۳۲۱	سرآغاز
۳۲۴	آثار اورارتویی ارمنستان
۳۳۰	آثار اورارتویی نخجوان
۳۳۳	آثار اورارتویی عراق
۳۳۷	آثار اورارتویی ترکیه
۳۵۴	اورارتو در ایران
۳۸۹	تصاویر بخش اول
۴۲۳	تصاویر بخش دوم
۴۴۷	فهرست اعلام

فهرست اشکال

بخش اول

- شکل ۱. الف) بخش غربی صخره های وان، دید از جنوب ۲۶
- ب) بخش شرقی صخره های وان، دید از جنوب ۲۷
- شکل ۲. صخره های وان، غار خور خور ۲۸
- شکل ۳. سارگون دوم، نقش برجسته ای از کاخ سارگون (۴۰ سانتی متر ارتفاع) موزه تورینو (ایتالیا) ۱۵۰
- شکل ۴. خانه مسکونی در کنار دیوار ارگ کارمیریلور ۱۹۹
- شکل ۵. اجاق یک خانه مسکونی در کنار دیوار کارمیریلور ۲۰۰
- شکل ۶. ظرف آماده سازی آبجو (ارتفاع ۶۲ سانتی متر) کارمیریلور ۲۰۲
- شکل ۷. دیوار کانال سمیرامیس و یکی از کتیبه های آن در نزدیکی روستای کاتپانتس ۲۰۴
- شکل ۸. چنگک آهنی از توپراک قلعه، موزه برلین ۲۰۶
- شکل ۹. تیغه خیش آهنی از توپراک قلعه در موزه برلین ۲۰۶
- شکل ۱۰. تیشه آهنی از توپراک قلعه، موزه برلین ۲۰۷
- شکل ۱۱. انبار شراب (شماره ۵) در کارمیریلور، طرز قرار گرفتن کندوله ها ۲۱۰
- شکل ۱۲. انبار شراب (شماره ۲۸) در کارمیریلور، طرز قرار گرفتن کندوله ها ۲۱۰
- شکل ۱۳. کندوله ای با نوشته میخی (انبار ۲۵)، کارمیریلور ۲۱۱
- شکل ۱۴. پیه سوز سفالی (قطر ۱۶ و ۱۴ سانتی متر)، انبار شماره ۲۸ کارمیریلور ۲۱۲
- شکل ۱۵. قیف سفالی (ارتفاع ۲۷ سانتی متر) کارمیریلور ۲۱۲
- شکل ۱۶. ارابه اورارتویی، اثر مهر از توپراک قلعه ۲۱۹
- شکل ۱۷. نقش ارابه بر روی یک کمر بند مفرغی که از گورتپه ای در آختالا کشف شده است. ۲۲۰
- شکل ۱۸. یراق آلات اسب، نقش برجسته آشورنازیرپال ۲۲۰
- شکل ۱۹. یراق آلات اسب، نقش برجسته آشورنازیرپال ۲۲۰
- شکل ۲۰. یراق آلات اسب، نقش برجسته آشورنازیرپال ۲۲۱
- شکل ۲۱. دهنه های مفرغی کالهو ۲۲۱
- شکل ۲۲. انواع مختلف دهنه اسب که در قفقاز پیدا شده است: ۲۲۲
- الف) کومو _ ساسیرتی گرجستان ۲۲۲
- ب) اطراف دریاچه سوان ۲۲۲

- ج) اطراف قره باغ در آذربایجان ۲۲۲
- د) شمال ارمنستان ۲۲۲
- شکل ۲۳. دهنه مفرغی اورارتویی با نوشته ای از منوا که از کارمیربلور به دست آمده و در موزه تاریخی ارمنستان نگهداری میشود. ۲۲۳
- شکل ۲۴. اشیای آهنی به دست آمده از کارمیربلور، چنگک، حلقه ابزار، خیش و بیل، موزه تاریخی ارمنستان ۲۳۸
- شکل ۲۵. شمشیر آهنی (طول ۴۵ سانتی متر) از کارمیربلور، موزه ارمیتاژ ۲۳۹
- شکل ۲۶. کلاهخود مفرغی از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان ۲۴۰
- شکل ۲۷. کلاهخود مفرغی از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان ۲۴۰
- شکل ۲۸. زره مفرغی پولک دار، یکی از تکه های متعلق به این زره نوشته ای از آرگیشتی اول دارد. ۲۴۱
- شکل ۲۹. پایه مفرغی تخت ۲۴۱
- شکل ۳۰. پیکرک مفرغی یک گاو بال دار (ارتفاع ۱۰/۶ سانتی متر)، بخشی از یک تخت از توپراک قلعه ۲۴۲
- شکل ۳۱. پیکرک مفرغی یک گاو بال دار (ارتفاع ۱۰/۸ سانتی متر)، بخشی از یک تخت از توپراک قلعه، موزه بریتانیا ۲۴۳
- شکل ۳۲. پیکرک مفرغی یک گاو بال دار (ارتفاع ۲۲ سانتی متر)، بخشی از یک تخت از توپراک قلعه، موزه ارمیتاژ ۲۴۳
- شکل ۳۳. پیکرک مفرغی نمایشگر خدایی که روی یک گاو ایستاده است (ارتفاع ۲۳ سانتی متر)، بخشی از یک تخت از توپراک قلعه، موزه ارمیتاژ ۲۴۴
- شکل ۳۴. پیکرک مفرغی یک شیر بال دار با بالاتنه انسانی (ارتفاع ۱۶ سانتی متر)، صورت پیکرک از سنگ سفید رنگ و چشمها مرصع است. بخشی از یک تخت سلطنتی از توپراک قلعه، موزه ارمیتاژ ۲۴۶
- شکل ۳۵. شمعدان مفرغی (ارتفاع ۱۳۶/۵ سانتی متر) از توپراک قلعه، موزه هامبورگ ۲۴۷
- شکل ۳۶. پرنده ای با سر انسان، دسته یک دیگ مفرغی از آرامگاه صخره ای مقابل پاسگاه مرزی علیشار، موزه ارمیتاژ ۲۴۸
- شکل ۳۷. پرنده با بالاتنه انسان، دسته دیگ مفرغی به دست آمده در آتن ۲۴۸
- شکل ۳۸. سر گاو مفرغی، دسته دیگ از مقبره صخره ای نزدیک پاسگاه مرزی علیشار، موزه ارمیتاژ ۲۴۹
- شکل ۳۹. سر گاو مفرغی، دسته دیگ از توپراک قلعه، موزه ارمیتاژ ۲۵۰
- شکل ۴۰. سر اسب مفرغی، تزیین ارابه از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان ۲۵۰
- شکل ۴۱. دسته دیگ مفرغی با کتیبه ای از ساردوری دوم از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان ۲۵۱
- شکل ۴۲. پایه مبل مفرغی از توپراک قلعه ۲۵۲
- شکل ۴۳. قطعات کمر بند مفرغی از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان ۲۵۲
- شکل ۴۴. کاسه مفرغی با نشانه هیروگلیفی از توپراک قلعه، موزه برلین ۲۵۳
- شکل ۴۵. مدال طلایی از توپراک قلعه، موزه برلین ۲۵۳
- شکل ۴۶. پیکرک مفرغی یک ایزدبانو (ارتفاع ۱۲ سانتی متر)، از قلعه دارابی نزدیک وان، موزه تاریخی ارمنستان ۲۵۴
- شکل ۴۷. اتاق صخره ای بایزید و نقوش برجسته آن ۲۵۹
- شکل ۴۸. گردنبند عقیق از کارمیربلور، موزه ارمیتاژ ۲۶۱
- شکل ۴۹. دیزی سفالی از کارمیربلور ۲۶۳
- شکل ۵۰. عطردان سفالی از کارمیربلور ۲۶۲
- شکل ۵۱. کوزه سفالی از کارمیربلور ۲۶۲

- شکل ۵۲. دیزی سفالی از کارمیربلور ۲۶۲
- شکل ۵۳. لبه یک کندوله سفالی با نقش افزوده یک جانور درنده در حالت حمله به یک گاو ۲۶۴
- شکل ۵۴. سر یک جانور درنده، بخشی از یک ظرف سفالی از توپراک قلعه ۲۶۵
- شکل ۵۵. آثار چوبی کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان ۲۶۸
- شکل ۵۶. تیغه اره آهنی (طول ۳۹ سانتی متر) از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان ۲۶۹
- شکل ۵۷. طرح یک ساختمان و یک برج مفرغی (ارتفاع ساختمان سه طبقه ۳۰/۵ سانتی متر، ارتفاع برج ۱۶/۵ سانتی متر) از توپراک قلعه، موزه بریتانیا ۲۸۵
- شکل ۵۸. غار بزرگ خورخور، نقشه و برش های تهیه شده توسط هیأت باستان شناسی روسیه در وان در سال ۱۹۱۶... ۲۹۱
- شکل ۵۹. نقشه و برش غار کوچک خورخور ۲۹۲
- شکل ۶۰. غار نفتکویو، نقشه و برش عمودی ۲۹۳
- شکل ۶۱. غار تحتانی فضای تراشیده شده در بالای صخره های وان، نقشه و برش عمودی ۲۹۵
- شکل ۶۲. نقشه و برش غار ایچ قلعه ۲۹۵
- شکل ۶۳. نقشه و برش عمودی غار بزرگ واقع در ضلع جنوب شرقی صخره های وان ۲۹۵
- شکل ۶۴. نقشه و برش غار واقع در ضلع شمالی صخره های وان ۲۹۶
- شکل ۶۵. نقشه و برش غار واقع در جنب اسلحه خانه فعلی قلعه وان ۲۹۶
- شکل ۶۶. مقبره صخره ای واقع در مقابل پاسگاه مرزی علیشار ۲۹۸
- شکل ۶۷. مهر فاپوسی، طاقچه ای با کتیبه میخی و یک غار که در صخره های کوهستان زمیزمداغ در نزدیکی وان قرار دارد ۳۰۴
- شکل ۶۸. نقش خدای خالدی روی یک کمر بند مفرغی از کارمیربلور ۳۰۸
- شکل ۶۹. نقش خدای تیشبا روی یک کمر بند مفرغی از کارمیربلور ۳۰۸
- شکل ۷۰. نقش خدای شیوینی روی کمر بند مفرغی از کارمیربلور ۳۰۹
- شکل ۷۱. نقش یک گریفون روی کمر بند مفرغی از کارمیربلور ۳۰۹
- شکل ۷۲. نقش خدای آروپانی روی یک سینه آویز نقره ای از توپراک قلعه، موزه برلین ۳۱۱
- شکل ۷۳. آیین درخت و استل ها، اثر مهر از توپراک قلعه ۳۱۴
- شکل ۷۴. درخت مقدس، اثر مهر از توپراک قلعه ۳۱۴
- شکل ۷۵. اثر مهر از توپراک قلعه ۳۱۵
- شکل ۷۶. اثر چند مهر از توپراک قلعه ۳۱۵
- شکل ۷۷. پیکرک سفالی خدای ماهی با بقایای رنگ، کارمیربلور ۳۱۶
- شکل ۷۸. پیکرک سفالی خدای عقرب با بقایای رنگ، کارمیربلور ۳۱۶
- بخش دوم**
- شکل ۱. نقشه محوطه های اورارتویی ارمنستان ۳۲۴
- شکل ۲. نقشه محوطه های اورارتویی عراق ۳۳۳
- شکل ۳. بقایای معماری موجسیر ۳۳۵
- شکل ۴. نقشه محوطه های اورارتویی ترکیه ۳۳۷

۳۳۸ شکل ۵. طرح معبد خدای خالدی در توپراک قلعه
۳۵۴ شکل ۶. نقشه محوطه‌های اورارتویی ایران
۳۵۷ شکل ۷. کروکی قلعه وره‌رام
۳۵۷ شکل ۸. طرح تدفین صخره‌ای قلعه وره‌رام
۳۵۸ شکل ۹. نقشه قلعه سیاه
۳۵۹ شکل ۱۰. نقشه دژ - شهر اورارتویی بسطام
۳۶۳ شکل ۱۱. نقشه اوزوب تپه
۳۶۴ شکل ۱۲. نقشه قیز قلعه
۳۶۵ شکل ۱۳. نقشه چارک دمیر
۳۶۶ شکل ۱۴. نقشه قلعه اوغلو
۳۶۷ شکل ۱۵. نقشه قلعه گاوور خوی
۳۶۸ شکل ۱۶. طرح تدفین صخره‌ای قلعه هدار
۳۶۹ شکل ۱۷. نقشه قلعه کوه زمبیل
۳۷۰ شکل ۱۸. نقشه قلعه اژدها بولاغی
۳۷۱ شکل ۱۹. نقشه قلعه عقرب تپه
۳۷۳ شکل ۲۰. نقشه قلعه گرده سوره
۳۷۴ شکل ۲۱. نقشه تأسیسات اورارتویی قلعه اسماعیل آقا
۳۷۵ شکل ۲۲. طرح تدفین صخره‌ای در قلعه اسماعیل آقا
۳۷۶ شکل ۲۳. نقشه قلعه الهوردی کند
۳۷۷ شکل ۲۴. نقشه قلعه قلات
۳۷۸ شکل ۲۵. کروکی قلات شب آقا
۳۷۹ شکل ۲۶. کروکی سد و تأسیسات اورارتویی خان درسی

فهرست تصاویر

بخش اول:

- ۱ - پیکرک مفرغی خدای تیشبا (ارتفاع ۲۴ سانتی متر)، کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان ۳۹۱
- ۲ - بازگشت لشگریان آشور از میدان جنگ و مراسم قربانی سلیمانصر سوم در ساحل دریاچه وان، روکش مفرغی دروازه بالاوات (عرض ۲۷ سانتی متر) از ویرانه های شهر ایمگور - بل بر روی تپه بالاوات، موزه بریتانیا، در کتبه میخی مربوط به آن آمده است: «تصویری از من در کنار ساحل دریای کشور نائیری که قربانی هایی را به خدایانم تقدیم کردم».... ۳۹۱
- ۳ - بقیه تصاویر همان لوح ۳۹۲
- ۴ - عبور لشگریان آشور از میان کوهستان و فتح قلعه اورارتوئی سوگونیا، روکش مفرغی دروازه بالاوات، موزه بریتانیا، کتیبه آن چنین می گوید شهر سوگونیا متعلق به آراموی اورارتوئی..... ۳۹۲
- ۵ - تصرف استحکامات ارزشکو و رمه اسب های کشور گیلزان، روکش مفرغی دروازه بالاوات، موزه بریتانیا ۳۹۳
- ۶ - الف) آشوری ها یکی از قلعه های کشور ماننا را فتح می کنند. لشگرکشی سال ۷۱۶، نقش برجسته اتاق شماره ۱۴ کاخ سارگون دوم. ۳۹۳
- ب) ثبت مشخصات اسرای ماننایی، اتاق شماره ۱۴ کاخ سارگون دوم..... ۳۹۳
- ۷ - تصرف معبد خدای خالدی در موساسیر توسط سربازان آشوری، لشگرکشی سال ۷۱۴، نقش برجسته اتاق شماره ۱۳ کاخ سارگون ۳۹۴
- ۸ - دیوار استحکامات موجود در پای صخره های وان با کتیبه ای از ساردوری پسر لوتیپری (مدارک هیأت اعزامی از طرف انجمن باستان شناسی مسکو به وان، سال ۱۹۱۶)..... ۳۹۴
- ۹ - کتیبه ساردوری پسر لوتیپری به زبان آشوری (مدارک هیأت اعزامی از طرف انجمن باستان شناسی مسکو، ۱۹۱۶).... ۳۹۵
- ۱۰ - وان، دیوار قلعه بر روی صخره ها با بقایای دیوارسازی اورارتوئی (مدارک هیأت باستان شناسی مسکو، ۱۹۱۶).... ۳۹۵
- ۱۱ - وان، دیوار قلعه بر روی صخره ها با بقایای دیوارسازی اورارتوئی (مدارک هیأت باستان شناسی مسکو، ۱۹۱۶).... ۳۹۶
- ۱۲ - وان، اتاق صخره ای ایچ قلعه، اتاق اول (مدارک هیأت باستان شناسی مسکو، ۱۹۱۶)..... ۳۹۶
- ۱۳ - وان، اتاق بزرگ بخش جنوب شرقی صخره ها، اتاق اول (مدارک هیأت باستان شناسی مسکو، ۱۹۱۶)..... ۳۹۷
- ۱۴ - وان، توپراک قلعه، نمای کلی تپه از جنوب (مدارک هیأت باستان شناسی مسکو، ۱۹۱۶)..... ۳۹۷
- ۱۵ - وان، توپراک قلعه، دامنه شرقی تپه (مدارک هیأت باستان شناسی مسکو، ۱۹۱۶)..... ۳۹۸
- ۱۶ - هایکابرد، دیوار قلعه، عکس از ا. اوربلی، ۱۹۱۲..... ۳۹۸
- ۱۷ - هایکابرد، ساختار دیوار قلعه، عکس از ا. اوربلی، ۱۹۱۲..... ۳۹۹
- ۱۸ - آیین - برد، ورودی کاخ، روی دیوار اتاق جنب ورودی، کتیبه ای از آرگیشتی پسر منوا در ارتباط با بنیان گذاری کاخ

- وجود دارد. ۳۹۹
- ۱۹ - الف) آراین - برد، کتیبه آرگیشتی پسر منوا در ارتباط با ساختن معبد..... ۴۰۰
- ب) آراین - برد، ورودی معبد..... ۴۰۰
- ۲۰ - آراین - برد، خدای خالدی ایستاده بر روی شیر، نقاشی دیواری در معبد (مدارک هیأت کارمیربلور در ۱۹۵۱). ۴۰۰
- ۲۱ - آراین - برد، بخشی از نقاشی دیواری معبد، در وسط صحنه حیوانات قربانی شونده، در پایین یک درخت مقدس
و تصویر خدایان..... ۴۰۱
- ۲۲ - کارمیربلور، نمای کلی تپه از شمال، در پس زمینه، قله های آزارات بزرگ و کوچک قابل رؤیت است..... ۴۰۱
- ۲۳ - کارمیربلور، کاوش مجتمعی در محله مسکونی، دید از شرق..... ۴۰۲
- ۲۴ - کارمیربلور، خیابانی در محله مسکونی..... ۴۰۲
- ۲۵ - کارمیربلور، کاوش محله مسکونی..... ۴۰۳
- ۲۶ - کارمیربلور، کارگاه تهیه روغن کنجد، حوضچه سنگی روغن کشی..... ۴۰۳
- ۲۷ - کارمیربلور، کارگاه روغن کشی، بقایای تگاله های کنجد..... ۴۰۴
- ۲۸ - کارمیربلور، انبار شماره ۸..... ۴۰۴
- ۲۹ - کارمیربلور، انبار شماره ۲۸..... ۴۰۵
- ۳۰ - کارمیربلور، کندوله های نگهداری شراب، با کاوش کف انبار خط سیاه روی شانه کندوله ها که برای تراز کف بوده،
آشکار شده است..... ۴۰۵
- ۳۱ - کارمیربلور، پارچ شراب خوری، انبار شماره ۲۹..... ۴۰۶
- ۳۲ - کارمیر بلور، لوح های رسی میخی از بایگانی قلعه تئیشبائینی: الف) فهرست موجودی پوست و چرم؛ ب) دستور
جابجایی اسب ها و گاوها..... ۴۰۶
- ۳۳ - کارمیربلور، لوح های میخی از بایگانی قلعه تئیشبائینی: الف) دستور استرداد یک برده فراری؛ ب) دستور حصارکشی
یک قطعه زمین..... ۴۰۷
- ۳۴ - پیاله های مفرغی نوشته دار متعلق به منوا، آرگیشتی اول، ساردوری دوم و روسای اول از کارمیربلور، موزه تاریخی
ارمنستان و موزه دولتی ارمنیاز..... ۴۰۸
- ۳۵ - کتیبه های روی پیاله های مفرغی کارمیربلور الف) منوا؛ ب) ساردوری دوم، موزه تاریخی ارمنستان..... ۴۰۹
- ۳۶ - کلاخود مفرغی با کتیبه آرگیشتی پسر منوا از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان..... ۴۱۰
- ۳۷ - سپر مفرغی با کتیبه ساردوری پسر آرگیشتی از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان..... ۴۱۰
- ۳۸ - نقوش روی کلاخود مفرغی با کتیبه ای از آرگیشتی اول: الف) درخت مقدس؛ ب) ارابه جنگی..... ۴۱۱
- ۳۹ - نقش شیرها و گاوهای روی یک سپر مفرغی با کتیبه ای از ساردوری دوم..... ۴۱۲
- ۴۰ - تیردان مفرغی با کتیبه ای از ساردوی دوم از کارمیربلور، موزه دولتی ارمنیاز..... ۴۱۳
- ۴۱ - نقش سوارکاران و ارابه ها روی تیردانی با کتیبه آرگیشتی پسر منوا از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان..... ۴۱۴
- ۴۲ - درپوش نقره ای ظرف با دستگیره طلا به شکل انار و تزیینات حلقوی با ورق طلا از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان..... ۴۱۵
- ۴۳ - الف) کتیبه ای از آرگیشتی اول بر روی در پوش نقره ای یک ظرف از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان؛ ب) جزییات
دستگیره تصویر ۴۲ که نمایشگر میوه انار است..... ۴۱۵

- ۴۴ - ظرف سفالی منقوش مزین به کله های برجسته گاو (ارتفاع ۵۰ سانتی متر)، قطعاتی از ظرف و سر یک گاو حفظ شده است. کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان ۴۱۶
- ۴۵ - نقاشی دیواری از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان ۴۱۶
- ۴۶ - گلچینی از زرگری اورارتویی: الف) گوشواره؛ ب) دستبند؛ ج) قطعه ای برای قالب گیری طلا؛ د) گوشواره، موزه تاریخی ارمنستان ۴۱۷
- ۴۷ - گلچینی از نقره های اورارتویی از کارمیربلور: الف) بخش پایانی گردنبند به شکل پیکرک شیر که با ورق طلا پوشانده شده؛ ب) پلاک با نقش یک ایزد بانوی نشسته بر تخت؛ ج) پلاک با نقش یک خدا، موزه تاریخی ارمنستان ۴۱۸
- ۴۸ - ظرف کوچک سنگی منقش به صحنه شکار از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان ۴۱۹
- ۴۹ - ظرف کوچک سنگی با نقش درخت مقدس از کارمیربلور، موزه تاریخی ارمنستان ۴۱۹
- ۵۰ - پیکرک های استخوانی از توپراک قلعه، موزه بریتانیا ۴۲۰
- ۵۱ - پیکرک های ایزد بانو و یک کاهن عالی رتبه از توپراک قلعه، موزه بریتانیا ۴۲۰
- بخش دوم**
- ۱ - نقاشی دیواری، اسب، آرین برد ۴۲۳
- ۲ - نقاشی دیواری، آهو، آرین برد ۴۲۳
- ۳ - پیکرک انسان از توپراک قلعه ۴۲۴
- ۴ - گریفون مفرغی از توپراک قلعه. بخشی از یک تخت سلطنتی. موزه برلین ۴۲۴
- ۵ - منظره عمومی وان قلعه سی ۴۲۵
- ۶ - صخره های وان قلعه سی ۴۲۵
- ۷ تا ۹ - اتاق و راه پله صخره ای تراشیده شده در وان قلعه سی ۴۲۶
- ۱۰ - مهر قابوسی ۴۲۷
- ۱۱ - منظره عمومی محوطه اورارتویی سنگر ۴۲۷
- ۱۲ - دیوار اورارتویی قلعه سیاه ۴۲۸
- ۱۳ - منظره عمومی دژ - شهر بسطام از شرق ۴۲۸
- ۱۴ - بسطام، پایین قلعه ۴۲۹
- ۱۵ - نمای بیرونی تالار ستون دار در پایین قلعه بسطام ۴۲۹
- ۱۶ - بقایای دیوار قیز قلعه سی نزدیک اووغلو ۴۳۰
- ۱۷ - دیوار اورارتویی با بخش خشتی آن در قلعه گاوور نزدیک جلفا ۴۳۰
- ۱۸ - مرند تپه ۴۳۱
- ۱۹ - طاقچه کتیبه دار چشمه منوا در ازدها بولاغی ۴۳۱
- ۲۰ - بخش فوقانی طاقچه چشمه منوا با علایم میخی ۴۳۲
- ۲۱ - دورنمای محوطه اورارتویی قلاتگاه ۴۳۲
- ۲۲ - ساختار دیوار قلعه اورارتویی حسنلو ۴۳۳
- ۲۳ - برج و پشتبند دیوار قلعه اورارتویی حسنلو ۴۳۳

۴۳۴	۲۴ - دروازه ورودی قلعه اورارتویی حسنلو
۴۳۴	۲۵ - منظره عمومی داش تپه
۴۳۵	۲۶ - استل کلشین در محل اصلی خود (گذرگاه کلشین)
۴۳۵	۲۷ - منظره عمومی قلعه اسماعیل آقا
۴۳۶	۲۸ - بخش پایینی قلعه اسماعیل آقا
۴۳۶	۲۹ - دیوار اورارتویی برجای مانده در قلعه اسماعیل آقا
۴۳۷	۳۰ - تپه محمودآباد و چادرهای هیأت باستان‌شناسی
۴۳۷	۳۱ - کلیسای محمودآباد، محل کشف کتیبه اورارتویی
۴۳۸	۳۲ - دره مرگه کاروان
۴۳۸	۳۳ - تکه‌ای از استل اورارتویی مرگه کاروان
۴۳۹	۳۴ - پاشنه‌های در کلیسا، مرگه کاروان، سنگ تیره رنگ بخشی از استل اورارتویی است.
۴۳۹	۳۵ - بقایای تأسیسات اورارتویی قلات شب آقا
۴۴۰	۳۶ - دیوار اورارتویی سچان تپه
۴۴۰	۳۷ - ورودی خان درسی
۴۴۱	۳۸ - بقایای دیوارهای خان درسی
۴۴۱	۳۹ - بقایای دیوارهای خان درسی
۴۴۲	۴۰ - کتیبه صخره ای جوان قلعه و پرفسور سالوینی در حال رونوشت برداری از آن

فهرست علائم اختصاری نشریات ذکر شده
بخش اول:

AO	“ Archiv fur Orientforschung “.
AVIU	I. M. D’jakonov, <i>Assiro – uavilonskie istocniki po istorii Urartu</i> (VDI, 1951, nn. 2-4, appendici).
BAS	= “ Bulletin de l’ Academie des Sciences de St.- Petersburg”.
C. F. Lehmann-Haupt, Armenien	=C. F. Lehmann-Haupt, <i>Armenien einst und jetzt</i> , Berlin (1910); II, I = (1926); II 2 (1931).
C. F. Lehmann-Haupt, Materialien	= C. F. Lehmann-Haupt, <i>Materialien zur alteren Geschichte Armenien und Mesopotamiens. Abhandlungen der Koniglichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Goltingen</i> , IX, 3, 1907.
CICH	= “ Corpus Inscriptionum Chaldicarum “ Berlin, I (1928), II (1935).
DAN-V	= “ Doklady Akademii nauk SSSR “, serie V.
DV	= “ Drevnosti vostocnye “, edita dalla Societa Archeologica moscovita
DWAW	= “ Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften “, Wien.
EV	= “ Epigrafika vostoka “, edita dall’Istituto di Storiadella civiltamateriale dell’ Accademia delle scienze dell’URSS. Leningrado.
IZV. AAK	= “ Izvestija Azerbajdzanskogo archeologiceskogo komiteta “, Baku.
IzVAN	= “ Izvestija Akademii nauk SSSR (i Rossijskoj Akademii nauk) “.
Izv. GAIMK	= “ Izvestija Gosudarstvennoj (Rossijskoj) Akademii istorii Material’noj kul’tury Mosca.
Izv. Komao	= “ Izvestija Kavkazskogo otdelenija Moskovskogo archeologices- Kogo obscestva “, Mosca.
OOIA	= “ Izvestija Obcestva obsledovanija i izucenija Azerbajdzana “Baku.
Ja. S	= “ Jafeticeskij sbornik “, edita dall’Istituto Giapetico dell’Accademia Delle scienze dell’URSS
JA	= “ Journal Asiatique “, Paris.
JAOS	= “ Journal of American Oriental Society “.
JDAI	= “ Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts” Berlin.
JNES	= “Journal of Near Eastern Studies”, Chicago.
JRAS	= “ Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland”, London.
Karmir-blur, I	= B. B. Piotrovskij, <i>Resul’taty raskopok 1939-1949 gg.</i> “Archeologiceskie raskopki v Armenii”, N. 1, Erevan 1950.
Karmir-blur, II	= B. B. Piotrovskij, <i>Resul’taty raskopok 1949-1950 gg.</i> “Archeologiceskie raskopki v Armenii “, N. 2, Erevan 1952.

- Karmir-blur, III** = B. B. Piotrovskij, *Rezul'taty raskopok 1951-1953 gg.*
 "Archeologiceskie raskopki v Armenii, N. 5", Erevan
 1955
- Karmir-blur, IV** = K. L. Oganesjan, *Architektura Teisebaini*, "Archeologiceskie
 raskopki v Armenii", N. 6, Erevan 1955.
- KSIMK** = "Kratkie soobszenija Instituta istorii material'noj kul'tury", Mosca-Leningrado
- MA** = "Melanges Asiatiques", Academie des Sciences de St.-Petersburg.
- MAK** = "Materialy po archeologii Kavkaza", edita dalla Societa archeologica moscovita.
- MAR** = "Materialy po archeologii Rossii". edita dalla Commissione archeologica, Pietroburgo.
- MVAG** = "Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft", Berlin.
- Nairi-Urartu** = G. A. Melikisvili, *Drevnevostocnye materialy po istorii narodov Zakavkaz'ja. 1. Nairi-Urartu*, Tbilisi, 1954.
- RA** = "Revue d'assyriologie et d'archeologie orientale", Paris.
- "Rec. de trav."** = "Recueil de travaux relatifs a la philologie et a l'archeologie egyptiennes et
 assiriennes", Paris
- SGAIMK** = "Soobszenija Gosudarstvennoj Akademii material'noj kul'tury", Leningrado.
- SMOMPK** = "Sbornik materialov po der Preussischen Akademie der Wissenschaften",
- TOVE** = "Trydy Otdela istorii kul'tury i iskusstva Vostoka Gosudarstvennogo Ermitaza",
 Leningrado.
- UKN** = G. A. Melikisvili, *Urartskie klinoobraznye nadpisi* (VDI, 1953, N. 1-4 ; 1954, N. 1.
 Appendici).
- VBGAFU** = "Verhandlungen der Berliner Gesellschaft fur Anthropologie, Ethnologie und
 Urgeschichte", (Supplemento alla rivista: ZE).
- VDI** = "Vestnik drevnej istorii", Mosca.
- WZKM** = "Wiener Zeitschrift fur die Kunde des Morgenlandes Wien.
- ZA** = "Zeitschrift fur Assyriologie und Vorderasiatische Archaologie", Leipzig 1886-1945.
- ZDMG** = "Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft", Leipzig.
- ZE** = "Zeitschrift fur Ethnologie", Berlin.
- ZVO** = "Zapiski Vostocnogo otdelenija Russkogo archeologiceskogo
- ZKORGO** = "Zapiski Kavkazskogo otdelenija Russkogo archeologiceskogo obscestva", St.-
 Petersburg.
- ZMNP** = "Zurnal Ministerstva Russkogo archeologiceskogo obscestva", St.-Petersburg, 1882-1886.
- بخش دوم:**
- AMI** = Archaeologische Mitteilungen aus Iran
- BaM** = Baghdader Mitteilungen
- JFA** = Journal of Field Archaeology
- JNES** = Journal of Near Eastern Studies
- SMEA** = Studi Micenei ed Egeo-Anatolici
- TKU** = Topographische Karte von Urartu

بسمه تعالی

قرن‌ها بود که اهمیت فرهنگی تاریخی پادشاهی اورارتو، قدرتی که طی بخش بزرگی از نیمه نخست هزاره‌ی یکم پیش از میلاد قلمرو وسیعی از خاورمیانه را در حیطه اقتدار خود داشت، از حافظه تاریخ زدوده شده بود. کشف اتفاقی برخی نمونه‌های درخشان کارهای فلزگران توانای این سرزمین در اواسط سده نوزدهم میلادی به همراه توصیف معدودی از محوطه‌های باستانی متعلق به این فرهنگ بود که محققین را به خود خواند و سبب شد که، از حدود دهه‌ی چهارم سده‌ی بیستم میلادی، توجه جدی به مطالعه‌ی روشمند آثار اورارتویی معطوف گردد. از این هنگام به بعد این فرصت فراهم آمد تا پژوهشگران، با قرائت کتیبه‌های مکشوف در محوطه‌های باستانی قلمرو دولت اورارتو، روایات آشوری را در رابطه با این دولت مورد مورد بازبینی قرار داده، تصحیح نمایند. این تصحیحات، و تعلیقاتی که اطلاعات حاصل از این کتیبه‌ها بر متون سالنامه‌های آشوری افزوده بود، چشم‌انداز درست‌تری از سده‌هایی که دو دولت اورارتو و آشور عرصه قدرت سیاسی خاورمیانه را میان خود تقسیم کرده بودند عرضه نموده است.

اما ره‌آورد متون کتیبه‌های کهن در موارد بسیار فاقد شفافیتی است که مورخ محقق و بی‌طرف در جستجوی آن است. آنجا که منابع مکتوب گنگ است باستان‌شناسی گویاست. بررسی‌ها و کاوشهای باستان‌شناختی در سرزمین‌های اورارتویی و محوطه‌های کلیدی قلمرو آن، این فرصت را فراهم ساخت که علاوه بر تدقیق رویدادهای سیاسی آن عصر، زندگی اجتماعی و اقتصادی مردم اورارتو و تماس‌های فرهنگی ایشان با مردمان همسایه نیز مورد بررسی قرار گیرد. کشف اخیر هیئت باستان‌شناختی پژوهشکده باستان‌شناسی در تالش^۱ تأکیدی است بر اهمیت اورارتو در تاریخ و روابط فرهنگی شمال غرب ایران. بدیهی است که تمامی کاوش‌های باستان‌شناختی از اهمیتی یکسان برخوردار نیست. این اهمیت آشکارا به شرایط این محوطه‌ها بستگی دارد. اما روش باستان‌شناس، بیش او، و تحلیلی که از محوطه‌ی مورد مطالعه و کشفیات خود ارایه می‌دهد کشفیات خود ارایه می‌دهد نیز از اهمیت بسیار برخوردار است. از این دیدگاه کاوش‌های کارمیربلور که بوریس پیوتروفسکی (Boris Piotrovsky) نویسنده بخش نخست کتاب حاضر آنها را رهبری کرده است نمونه‌ی شاخصی است. با وجود اهمیت

^۱ - خلعتیری، محمدرضا. کاوش‌های باستان‌شناسی در محوطه‌های باستانی تالش «اتول»، (تهران: اداره کل میراث فرهنگی استان گیلان، ۱۳۸۳)، صص

بسیار این محوطه باستانی و تحلیل عالمانه‌ای که کاوشگر از حفریات آن بدست می‌دهد، نویسنده بخش نخست کتاب حاضر به مکشوفات خود بسنده نکرده و مدارک بسیار مهم دیگری را نیز که در گنجینه‌های موزهی ارمیتاژ و موزه ایروان نگهداری می‌شود مورد مذاقه قرار داده است.

از آن سالها که پیوتروفسکی کتاب ارزشمند خود را تحریر کرده تاکنون کشفیات مهم بسیاری در حیطه علم باستان‌شناسی رخ داده که به سبب آن‌ها نقش پادشاهی اورارتو در تاریخ و فرهنگ شمال غرب ایران، ارمنستان، و شرق ترکیه خواناتر شده است. بخش دوم کتابی که در دست دارید به همت آقای دکتر خطیب شهیدی، استاد فرهیخته باستان‌شناسی و مترجم بخش نخست آن، فراهم آمده تا خواننده فارسی زبان از رویدادهای اخیر علمی در رابطه با فرهنگ و تاریخ اورارتو بی‌بهره نماند. ترجمه کتاب پیوتروفسکی توسط جناب آقای گلشن، معاون پژوهشی سازمان میراث فرهنگی، به مترجم آن پیشنهاد شده و به انجام رسیده بود. اکنون حمایت‌های جناب آقای مهندس بهشتی، ریاست این سازمان فرصت انتشار این اثر مفید را برای پژوهشکده‌ی باستان‌شناسی فراهم ساخته است. از ایشان و نیز از جناب آقای دکتر خطیب شهیدی که با درایت ترجمه‌ای قابل اطمینان از این کتاب فراهم ساخته و با افزودن تعلیقات خود کتاب پیوتروفسکی را روزآمد نموده‌اند سپاسگزارم.

مسعود آذرنوش

رییس پژوهشکده باستان‌شناسی

پیشگفتار

بخش اول کتابی که پیش روی شما است، با عنوان BANCKOE UAPCTBO (YPAPTY) در سال 1960 در روسیه شوروی به چاپ رسیده و ترجمه ایتالیایی آن با عنوان (IL Regno di van. Urartu) که توسط پروفیسور میریو سالوینی اورارتوشناس نامدار ایتالیایی انجام شده بود، در سال 1966 در رم منتشر شد. نگارنده در آغاز تحصیلات خود در کشور ایتالیا با این متن آشنا شده و در سال 1355، پس از مراجعت به کشور، پیشنهاد ترجمه و چاپ آن را به عنوان کتاب مرجع در زمینه‌های باستان‌شناسی، تاریخ، هنر و زبان‌شناسی اورارتو با رییس وقت مرکز باستان‌شناسی ایران در میان گذاشتم که مورد استقبال قرار گرفت. آنچه باعث تأخیر بیست و هشت ساله در انجام این مهم گردید، از اراده من و دیگران خارج بود. همین تأخیر باعث شد تا برای چاپ آن در این زمان، تألیف بخش دوم و افزودن اطلاعات جدید ضرورت پیدا کند.

بوریس بوریسوویچ پیوتروفسکی در 14 فوریه 1906 در سنت پترزبورگ (لنینگراد) به دنیا آمد و در سال 1990 وفات یافت. وی در سال 1930 از دپارتمان زبان‌شناسی تاریخی دانشگاه لنینگراد فارغ‌التحصیل گردید. پیوتروفسکی از سال 1929 در زمینه تاریخ فرهنگ مادی به عضویت آکادمی دولتی شوروی در شعبه لنینگراد در آمده و از سال 1937 تا 1964 ریاست آن بخش را به عهده داشت. وی از سال 1931 با موزه دولتی ارمنی‌ها همکاری داشته و در سال 1964 به ریاست آن منصوب گردید. پیوتروفسکی در سال‌های 1939-41 و 1945-71 سرپرستی کاوش‌های دژ شهر اورارتویی کارمیربلور را به عهده داشت و در خلال سال‌های 1961-63 از طرف سازمان یونسکو، یک هیأت باستان‌شناسی را در حوزه دریاچه سد اسوان رهبری کرد. در سال 1965 به عضویت شورای بین‌المللی موزه‌ها در آمد و از سال 1970 به عنوان عضو دائمی آکادمی علوم شوروی انتخاب گردید.

در ضمن وی عضویت افتخاری آکادمی وارسا و (Warsaw)، آکادمی بریتانیا، بخش کتیبه‌ها و متون باستانی آکادمی فرانسه را داشته و عضو خارجی انستیتوی باستان‌شناسی امریکا محسوب می‌گردید. دل مشغولی اصلی وی باستان‌شناسی ماورای قفقاز و تاریخ فرهنگ و هنر دولت‌های قفقاز باستان (به خصوص اورارتو)، سکاها و شرق نزدیک (آشور و مصر) بود. پیوتروفسکی مطالب بسیاری را درباره تاریخ مجموعه‌های موزه ارمنی‌ها منتشر کرده است.

آکادمیسین بوریس پیوتروفسکی به مدت 26 سال ریاست موزه ارمنی‌ها را عهده‌دار بود. نوشته‌های وی درباره باستان‌شناسی

اورارتو و قفقاز هنوز هم حکم کتب مرجع را برای مطالعات مربوط به حوزه‌های تمدنی مذکور دارد.

در میان مهم‌ترین نوشته‌های وی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

پادشاهی وان و هنر آن، لنینگراد 1967؛

تمدن باستانی اورارتو، نیویورک 1969؛

ارمیتاژ: تاریخ و مجموعه‌ها، مسکو 1981؛

هنر سکایی، لنینگراد 1988؛

برخود لازم می‌دانم از کلیه کسانی که در چاپ این کتاب نقش داشته‌اند، سپاسگزاری نمایم، جناب آقای گلشن معاونت محترم پژوهشی سازمان میراث فرهنگی کشور که قرارداد ترجمه و تألیف کتاب با ایشان منعقد شده است. جناب آقای دکتر آذرنوش ریاست محترم پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور که بر انجام کار اصرار ورزیدند. جناب آقای حمید فهیمی مسئول بخش انتشارات پژوهشکده که پی‌گیری خستگی‌ناپذیر ایشان درباره این کتاب و سایر آثار منتشر شده اخیر سازمان، امکان چاپ و انتشار روزآمد یافته‌های باستان‌شناختی را ممکن کرده است و بالاخره از جناب آقای مهندس ذبیح‌الله کرامتی رییس موسسه فرهنگی و هنری نقش و نگاه که زحمت کلیه مراحل بعد از تحویل نسخه ماشین شده را عهده‌دار شده و با دلسوزی آن را به سرانجام رسانیدند. از تمامی سروران فوق‌الذکر و سایر کسانی که در این راستا نقش داشته‌اند، نهایت امتنان را دارم.

دکتر حمید خطیب شهیدی

دانشگاه تربیت مدرس _ گروه باستان‌شناسی

تهران _ خرداد ۱۳۸۳